

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, III, 292-400, 495; Buhârî, "Tevhîd", 32, "İlim", 19, "Büyü", 34, 51, "İstikrâz", 18, "Şulh", 13, "Veşâyâ", 36, "Cihâd", 113, "Meğâzî", 18, "Nafağât", 12, "Etfime", 41; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, II, 207; a.mlf., *Halku ef'â-lî'l-ibâd*, Beyrut 1404/1984, s. 18, 92; Müslim, "Cihâd", 145; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 141; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 565-566; Vakîdî, *el-Megâzî*, bk. İndeks; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 307; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 139, 239; VI, 195; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 11; Taberî, *İ'lâmü'l-verâ' bi-a'lâmi'l-hüdâ* (nşr. Ali Ekber el-Gifârî), Beyrut 1399/1979, s. 253, 262-263, 399; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-uşûl* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1403/1983, IX, 86-88; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 383, 464; IV, 359, 447; Nevevî, *Tehzîb*, I, 142-143; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimâşk* V, 357-363; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, III, 189-194; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 43-44; Safedî, *Nektû'l-himyan fi nuketül-umyan* (nşr. Ahmed Zeki), Kahire 1329, s. 132-133; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 434-435; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 42-43; IV, 152-215; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 84; Sezgin, GAS, I, 85; M. J. Kister, "Djâbir b. 'Abdallâh", *El² Suppl.* (Fr.), s. 230-232.

M. YAŞAR KANDEMİR

CÂBİR CAMİİ

(bk. ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ).

CÂBİR el-CU'Fİ

(جابر الجعفی)

Ebû Abdillâh Câbir
b. Yezîd el-Hârîs el-Cu'fî
(ö. 128/746)

Şîî muhaddis.

Ebû Muhammed ve Ebû Yezîd künyeleriyle de anılan ve tâbiîn neslinden olan Câbir'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Başlangıçta Küfeli muhaddisler arasında yaygın olan mutedil Şîî görüşlere sahipken daha sonraları Muhammed el-Bâkır ile oğlu Ca'fer es-Sâdık'ın imâmîliğini savunan Şîî anlayışı paylaşmıştır. Hatta Eş'arî ve Abdülkahir el-Bağdâdî'ye göre Câbir, Küfe Valisi Hâlid el-Kasrî tarafından 119'da (737) öldürülen aşırı Şîî fırkası Mugiriyye'nin reisi Mugire b. Saîd el-İclî'nin yerine geçmiştir. İmâmîyye kaynakları Ca'fer es-Sâdık'ın bir rivayetine dayanarak onun imamlar hakkında doğru görüşler ileri sürdüğünü, Mugire b. Saîd'in ise yalan beyanlarda bulunduğunu söyler ve Câbir'in Mugiriyye'ye mensup olmasına ihtimal vermezler. Zira Şîîler'in en güvenilir hadis kaynaklarından biri olan Küleynî'nin *el-Kâfi*'sinde Câbir'e dayanan sayısız rivayet bulunmaktadır.

Bu arada Câbir'den rivayetlerde bulunan Amr b. Şemir el-Cu'fî, Mufaddal b. Sâlih es-Sekûnî, Munahhal b. Cemîl el-Esedî gibi İmâmîyye muhaddisleri de aşırılıkla suçlanmış ve son derece zayıf râviler olarak görülmüşlerdir. Mutedil İmâmîyye anlayışına göre Câbir el-Cu'fî güvenilir olmakla beraber ondan bilhassa adı geçen üç râvi tarafından nakledilen rivayetlerin çoğu zayıftır.

Rivayetlerinde Câbir'in hocaları olarak Şa'bi, İkrime, Atâ b. Ebû Rebâh ve Tâvûs b. Keysân görünmektedir. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc rivayette bulunmuş ve onun Şîî görüşleri benimsemekle beraber hadiste güvenilir bir kimse olduğunu belirtmişlerdir. Hatta ondan elli hadis rivayet eden Süfyân es-Sevrî Şu'be'ye, "Eğer Câbir el-Cu'fî'yi tenkide kalkışacak olursan ben de seni tenkit ederim" demiştir. Ebû Dâvûd ondan sadece bir hadis rivayet ettiğini özellikle belirtmiş, böylece onun zayıf bir râvi olduğuna işaret etmek istemiştir ("Şalât", 195). Tirmizî ve İbn Mâce de râvileri arasında onun da bulunduğu bazı hadisleri eserlerine almışlardır. Buhârî ve Müslim ise eserlerinde Câbir'in rivayetlerine yer vermemişler ve hakkındaki menfi kanaatleri belirtmişlerdir. Diğer taraftan Ebû Hanîfe ve İbn Kuteybe başta olmak üzere Sünnî âlimler Câbir'in zayıf*, kezzâb* ve metruk* olduğunu, Ali b. Ebû Tâlib'in kıyametten önce tekrar dünyaya geleceğine (bk. REC'AT) inandığını söylemişler ve onun henüz kimseye rivayet etmediği 30.000 veya 50.000 hadis bildiğine dair bir yalan ortaya attığını haber vermişlerdir. Büyük bir âlim olmakla beraber Ehl-i sünnet'e ters düşen birtakım inançları sebebiyle tenkide uğrayan Câbir 128'de (746) ölmüştür; ancak 127, 129 ve 132'de öldüğü de söylenmiştir.

İmâmîyye âlimlerinden Ahmed b. Ali en-Necâşî Câbir'in *Kitâbü'l-Tefsîr*, *Kitâbü'l-Fezâ'il*, *Kitâbü Şıffin*, *Kitâbü'n-Nehrevân*, *Kitâbü Mahteli'l-Hüseyn*, *Kitâbü'n-Nevâdir*, *Kitâbü'l-Cemel*, *Kitâbü Mahteli Emîrî'l-mü'minîn* "Ali adlı kitaplarının bulunduğunu söylemiş (er-Ricâl, s. 93-94), bunların ilk beşi *İzâhu'l-meknûn*'da da zikredilmiştir. Taberî *Tefsîr*'i ile *Târîh*'inde, Nasr b. Müzâhim de *Vak'atü Şıffin*'inde özellikle Hz. Ali'nin hilâfeti, Cemal, Sıffin ve Hz. Hüseyin'in şehâdeti olaylarında Câbir'in rivayetlerine yer vermişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Şalât", 195; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983, s. 413-414; Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Şıffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 569, ayrıca bk. İndeks; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 345; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 210-211; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 480, 624; Nevbahtî, *Fıraku's-Si'a*, s. 31; Taberî, *Târîh* (de Goeje), s. 92, ayrıca bk. İndeks; Eş'arî, *Mağâlât* (Ritter), s. 8; Bağdâdî, *el-Fark* (Kevserî), s. 37, 148; a.e., *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 393; V, 352; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 465-472; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379-384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 46-51; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 309, 319, 348, 540; Ziriklî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 55, 221; Necâşî, *er-Ricâl*, Kum 1398, s. 93-94; Neşvân b. Saîd, *el-Hürû'l-în*, Kahire 1948, s. 168; İbnü'l-Esir,

melerde bulunmuşlardır (bk. İbnü'l-Kiftî, s. 257). *Kitâbü'l-Hey'e*, Cremonalı Gherardo tarafından Latince'ye çevrilmiş ve Peter Apian tarafından da 1534 yılında Nürnberg'de *Gebri filii Afila Hispanensis de astronomia libri, IX in quibus Ptolemaeum, alioqui doctissimum, emendavit* adıyla yayımlanmıştır. Kitabı önce 1274'te Moses b. Tibbon ve ondan sonra Jakob b. Mâhir İbrânice'ye çevirmişler, bu çeviriyi de 1335'te Samuel b. Judah gözden geçirerek düzeltmiştir.

Câbir'in eserin giriş kısmına koyduğu küresel trigonometri bilgileri özellikle önem taşımaktadır; meselâ C açısı dik bir küresel üçgen için " $\cos A = \cos a \cdot \sin B$ " bağıntısına eş değer bir formül vermiştir ki bu o döneme göre büyük bir başarıdır. Düzlem trigonometride ise Batlamyus yöntemine göre hareket etmiş ve kosinüs yerine kirişleri kullanarak problemlerin çözümünü başarmıştır. Câbir eserinde Batlamyus'un bazı görüşlerini eleştirmiş ve bu arada iç gezegen Merkür (Utârid) ve Venüs'ün (Zühre) görülebilir paralaksları (uzaklık açısı) olmadığını iddia eden ve güneşe 3 dakikalık bir paralaks atfeden tezini de haklı olarak reddetmiştir.

Câbir kitabın beşinci makalesinde Batlamyus'un "zâtü's-şu'beteyn" adlı aletini tanıttıktan sonra kendi icadı olan baş-

ka bir aleti açıklarken şöyle demektedir: "Anlatacağım gibi bir halka, diğer bir halkanın dörtte biri ve hedefleri bulunan bir cetvelden müteşekkil bir tek alet, bu kitapta sözü edilen diğer bütün aletleri gereksiz kılar". Eserin Arapça metninde anlaşılması nisbeten zor olan bu aletin mahiyeti Latince çevirisinde iyice içinden çıkmaz bir durum almıştır. Delambre eserinde, bazı bölümleri iyi çözümlenememekle beraber Câbir'in aletindeki halkanın çeşitli düzlemlere yani ekvator, ekliptik ve ufuk düzlemlerine intibak ettirilebildiğini, dolayısıyla bununla muhtelif düzlemlere göre rasat yapılabilmekte olduğunu söyler. Öte yandan Repsold bütün astronomi tarihi kitaplarında "Câbir'in teodoliti" diye söz edilen bu aletin yapısını ortaya koymuştur. Câbir'in aletin başka bir kimse tarafından kullanıldığı görülmemekle birlikte Avrupa'da bu aletten ilham alınarak muhtelif düzlemleri referans düzlemi alan bir gözlem aleti yapılmıştır ve bu alet "turquetum" adıyla tanınmaktadır. Bu aletten ilk defa Regiomontanus bahsettiği için uzun süre onun bu aletin mucidi olduğu zannedilmiştir. Halbuki Regiomontanus eserinin başında, "Machina collectitia Gebri Hispanensis" cümlesiyle aletin kendine değil Endülüslü Câbir'e ait olduğunu bizzat vurgulamıştır. Esasen bu konuda yapılan araştırmalar Regiomontanus'tan çok önce bu aletin kullanıldığını ortaya koymaktadır.

İslâm ülkelerinde Câbir'in adını koymadığı aletinden ilham alınarak meydana getirilmiş herhangi bir alete rastlanmamıştır. Her ne kadar bazı yazarlar "zâtü's-semt ve'l-irtifâ" adlı alete "turquetum" diyerek bunun İslâm âleminde çok kullanılan bir alet olduğunu ileri sürerlerse de bu görüş isabetli değildir. Zinner, "turquetum" adının anlamını "Türk (rasat) aleti" şeklinde vermekte (türken-gerat) ve bu konu ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "İsminden de anlaşılacağı üzere bu aletin ortaya çıkarılmasında bir Türk veya Arap aleti model olarak alınmıştır. Bu muhtemelen 1100 senesi civarında Câbir tarafından icat edilip isim verilmeyen, fakat aşağıdaki kısımları ile tefrik edilen alettir" (*İslâhu'l-Mecisti*'nin beşinci makalesinin bu aletle ilgili bölümünün Arapça metni ve Türkçe tercümesi için bk. Tekeli, s. 386-393).

Câbir genellikle Batlamyus'u eleştiren astronom olarak tanınmaktadır. Halbuki onun ilme yaptığı en önemli katkı Batı trigonometrisi üzerinde olmuş ve

özellikle etkisi, 1460'tan önce yazılarak 1533'te yayımlanan Regiomontanus'un *De Triangulis* (üçgenler hakkında) adlı eserinde hissedilmiştir. Batı literatüründe bu konu ile ilgili bilgilerin çoğunun Câbir'den alındığı anlaşılmaktadır. *İslâhu'l-Mecisti*'den alındığına dair herhangi bir kayda rastlanmamakla beraber Copernicus'in (Kopernik) küresel trigonometrisi de genel olarak aynıdır. Copernicus, eserinde Câbir'den Batlamyus'un en büyük iftiracısı diye söz eder.

Kitâbü'l-Hey'e fi İslâhi'l-Mecisti'nin çeşitli nüshaları günümüze ulaşmıştır (Sezgin, VI, 93). Câbir b. Eflah ve eseriyle ilgili olarak Batı'da yapılan çeşitli araştırmalar yanında R. P. Lorch da küresel trigonometriyle ilgili tesirleri konusunda *Jâbir Ibn Aflah and His Influence in the West* (Manchester 1970) adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ulemâ*, s. 210, 257; M. Steinschneider, *Zur Pseudepigraphischen Litteratur*, Berlin 1862, s. 14 vd., 70 vd.; von Braunmühl, *Vorlesungen über Geschichte der Trigonometrie*, Leipzig 1900, I, 81-83; Suter, *Die Mathematiker*, s. 119-120; a.m.f., "Nachträge und Berichtigungen zu «Die Mathematiker und Astronomen der Araber und ihre Werke»", *Abhandlungen zur Geschichte der Mathematischen Wissenschaften*, X (1900), s. 119; XIV (1902), s. 176; a.m.f., "Câbir", *IA*, III, 2; a.m.f., "Djâbir b. Aflah", *EI*² (İng.), II, 357; Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1326, I; J. A. Repsold, "Zur Geschichte der Astronomischen Messwerkzeugen von Purbach bis Reinbach 1450 bis 1830", *Astronomische Nachrichten*, Leipzig 1908, s. 9-10; N. Hartmann, *Die Astronomischen Instrumente des Kardinals Nicolaus Cusanus*, Berlin 1919, s. 1; R. T. Gunther, *Early Science in Oxford*, Oxford 1923, II, 35; Sezgin, *GAS*, VI, 93; Sartori, *Introduction*, II/1, s. 206; II/2, s. 1005; Ömer Ferrüh, *Târîhu'l-ûlûm'inde'l-'Arab*, Beyrut 1984, s. 129-176; Philip Hitti, *Târîhu'l-'Arab*, Beyrut 1986, s. 655-656; Sevim Tekeli, "Nasirüddin, Takiyüddin ve Tycho Barahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi", *DTCFD*, XVI/3-4 (1958), s. 336-342, 386-393; R. P. Lorch, "Jâbir Ibn Aflah", *DSB*, VIII, 37-39.

MUAMMER DİZER

CÂBİR b. HAYYÂN

(جابر بن حيان)

Ebû Mûsâ Câbir b. Hayyân
b. Abdillâh el-Kûfî
(ö. 200/815)

İslâm kimyacılarının en ünlüsü,
tabiat filozofu ve çok yönlü âlim.

Hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Onunla ilgili ilk kaynaklarda yer alan bilgiler tam bir belirsizlik içindedir, aynı zamanda bunlar hayat hikâyesine

Câbir b. Eflah'ın icadı olan âlet-i câmiya ait bir çizim
(Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Science An Illustrated Study*,
London 1976, şekil 57-58)

